

2/ DE DANSKE BESÆTTELSFILM

- et forsøg på en holdningsanalyse

KARSTEN FLEDELIUS

Om Danmarks besættelse er der i alt blevet produceret fire dokumentarfilm af spillefilmslængde, nemlig »Danmark i Lænker«, »Det gælder din Frihed«, »De Fem År«, originaludgaven, og »De Fem År, skoleudgaven«. De fire film blev forevist første gang henholdsvis i slutningen af 1945, maj 1946, 1955 og 1960. Af disse film adskiller »Danmark i Lænker« og »Det gælder din Frihed« sig klart fra hinanden. Oprindeligt havde det været tanken at der efter befrielsen skulle produceres én film om Danmarks besættelse, men da det ikke lykkedes at nå til enighed herom blev der to grupper, der arbejdede med hver sin film: »Danmark i Lænker« blev produceret med Olaf Malmstrøm og Gunnar Nu-Hansen som drivende kræfter, mens Theodor Christensen ledede arbejdet med »Det gælder din Frihed«.

Begge filmene er patriotiske, men med vidt forskellig tendens. »Danmark i Lænker« skildrer et folk, som fra starten vender tyskerne ryggen og snart udvikler en modstandskamp, hvor modige drenge og mænd med det brede folk i ryggen foretager handlinger, der gav genlyd over hele verden. De danske nazister latterliggøres, tyskernes griskhed og grådighed understreges, og der slås meget på folkeviddet. Begivenhederne ude i Europa berøres næsten ikke; men de mest frappante udeladelser er dels samarbejdspolitikken, som man kan indirekte og ganske forsigtigt berører, dels Frihedsrådet, som overhovedet ikke nævnes i hele filmen.

Theodor Christensens film »Det gælder din Frihed« er derimod Frihedsrådets film og overordentlig kritisk over for samarbejdspolitikken. Samtidig søger den at sætte begivenhederne i Danmark ind i krigens almindelige sammenhæng. Den vender sig mod myten om et enigt, kæmpende folk fra begyndelsen til enden. Muligvis af denne årsag, muligvis fordi filmen først kom frem et år efter besættelsen, blev den ikke nogen succes i modsætning til »Danmark i Lænker«. (Det er imidlertid pudsigt at konstatere, at det er »Det gælder din Frihed«, filmfolk i udlandet kender, mens »Danmark i Lænker« tilsyneladende er ukendt uden for landets grænser.) Det vil dog være forkert at betegne filmene som to stadier i udviklingen af holdningen til besættelsen: først heroisk selvtilfredshed, senere kritisk selvransagen – idet de to film i virkeligheden er produceret sideløbende og »Det gælder din Frihed« er blevet forsinket af, at arbejdskopien brændte under arbejdet. Snarere må de vurderes som udtryk for, at der i 1945 eksisterede flere holdninger til indsatsen under 2. verdenskrig.

Theodor Christensens og Mogens Skot-Hansens film »De Fem År« fra 1955 skulle være det, de to film lige efter krigen ikke havde været, nemlig FILMEN om den dan-

ske besættelse. Den øser materiale mæssigt af begge film, men er yderligere suppleret med citater fra film som »Triumph des Willens«, »Prelude to War« og »The Nazis Strike«. Tendensmæssigt repræsenterer den – som man kunne vente – en slags kompromis mellem holdningerne i de tidligere film, idet den dog er ret nådesløs i kritikken af samarbejdspolitikken.

Skoleudgaven af filmen »De Fem År« (ved Børge Høst) repræsenterer en forkortelse, men også en afsvækkelse af tendensen i originaludgaven. Bedømmelsen af samarbejdspolitikken er således mildnet ved udeladelser i speakerkommentaren (jfr. eksemplerne i slutn. af denne artikel). Andre udeladelser tager mere sigte på at skåne et ungdommeligt publikum: tyskerpigerne og stikkerafhøringerne.

Naturligvis er en sådan holdningsanalyse af dokumentarfilm-behandlingen af Danmarks besættelse kun af begrænset rækkevidde. Hvis man ønsker at trænge virkelig til bunds i holdningsudviklingen vedr. besættelsen må man også inddrage et stort skriftligt materiale såsom underholdningslitteratur, børnebøger, aviskronikker og kommentarer ved årstidene for besættelse og befrielse, nekrologer over kendte skikkelser fra besættelsen etc. Også spillefilm, teaterstykker o. lign. med emne fra besættelsen burde inddrages. Endelig burde man trække linjen helt op til i dag, da holdningsudviklingen i forholdet til besættelsen har været interessant ikke mindst i 1960-erne; herunder ville det være naturligt at inddrage TV-udsendelserne vedr. besættelsen fra 1965 og frem.

Med nogen forsigtighed skulle det dog være muligt at aflæse en vis tendens i holdningsudviklingen ud fra de fire besættelsesfilm. Langt mere usikkert er det, om filmene selv har været med til at præge holdningsudviklingen – vi er her inde på det kildne spørgsmål, om filmen overhovedet er i stand til for længere tid at påvirke, endsigse ændre tilskuerens meninger. For besættelsesfilmernes vedkommende kan dette spørgsmål i hvert fald ikke løses, før man har formået at udskille filmpåvirkningen fra de andre påvirkningskilder, der har været for meningsdannelsen vedrørende besættelsen gennem de sidste 26 år.

DOKUMENTATION

Tendensen i filmene ligger naturligvis både på lyd- og billedside. Mest tydelig træder den imidlertid frem i en sammenligning mellem speakerkommentarerne. I det følgende er behandlingen af begivenhederne fra angrebet om morgenen den 9. april til den danske regerings kapitulation og begravelsen

af de faldne fremdraget som eksempel (i det følgende er mine kommentarer sat i kursiv, speakerteksterne i antikva):

Danmark i Lænker:

Filmen går lige på begivenhederne 9. april:

»Aldrig vil denne dag blive glemt. Til evige tider vil den stå uudslettelig i vor lands historie. For på denne dag blev Danmark overfaldet af Tyskland. På trods af aftaler og løfter.

Lavtgående tyske bombemaskiner fløj i de tidlige (...) timer i tætte formationer ind over det neutrale Danmark. Sorte og truende, drønende og larmende. En smertens dag. En lidelses vej var begyndt. Kun få tænkte, at fem lange, onde år lå foran os.«

Derefter beskrives besættelsen af København med understregelse af mindre episoder som »ved Grønningen blev Københavns kommandant, Generalmajor Leschlys bil beskudt«. Nedkastelsen af flyvebladene og troppelandsætningen på Langelinie kajen omtales, derefter angrebet på Værlose flyveplads (»de angribende maskiner blev kraftigt og modigt beskudt fra jorden, men der var intet at stille op over for den knusende overmagt«).

Efter at have berørt situationen i de danske farvande kommer dernæst følgende: »Den første alarmerende melding om den tyske besættelse kom kl. 4,15, hvor tyske tropper overskred den danske grænse. Det kom mange steder ved de sønderjyske afdelinger til kamphandlinger. Overalt vistes en fast og værdig holdning. Et mod og en disciplin, der var en hæder for landets ungdom.

Dagen igennem rullede tyske panservogne og troppetransporter over den danske grænse mod nord. Uendelige rækker materiel og mandskab blev på den solfyldte, kolige april-dag kørt gennem landet. I byerne så man med undren, med skam og med sorg på dette optog af uønskede soldater. Skæbnetimen var over Danmark. Det frygtelige mareridt var begyndt.

Spruttende og hvæsende, støjende og osende jog de tyske biler og motorcykler ad de jyske landeveje mod nord. Ad den østjyske længdebane rullede togstamme efter togstamme. Der var flere pansertog og ammunitionstog imellem. Her er ammunitionstogene, vognene er mærket med et P.

De første tyske tropper havde selv maden med. Det var dog kun i begyndelsen. Senere gik det anderledes. Det viste sig også, at alle smørdritter indeholdt dansk eksportsmør.

Til Aalborg ankom flere marineskibe.

Danmark var besat.

Fra kongen og regeringen udsendes meddelelse til det danske folk. (Man ser et trykt opråb, kameraet dvæler ved slutningen med kongens valgsprog:) »Gud bevare Danmark.«

Herefter fortæller en fingeret tysk speaker om angrebet på Danmark, ledsaget af tyske Wochenschauoptagelser. Derefter ses kongen til hest: »I de svære besættelsesår blev kong Christian det samlende midtpunkt for hele det danske folk og enhver, som følte og tænkte dansk.« Rigsdagens møde på Christiansborg omtales – og statsministeren sagde: Vi må dybt beklage tabet af gode danske sønner i denne morgens første timer.«

»En afskyelig episode skete umiddelbart før tyskerne rykkede over grænsen ved Padborg. Tre grænsegendarmer blev der dræbt

af civilklædte folk, der fra tysk side var sendt over grænsen for at bistå de tyske tropper. Det var simpelt hen mord! Under stor deltagelse blev gendarmerne begravet.

I dyb sorg blev de faldne soldater fra kampene den 9. april stedt til hvile. Den danske soldats mod og pligtfølelse vil altid lyse over deres grave.«

Det gælder din Frihed:

Filmen tager sit udgangspunkt i »Ruslands-felttoget 1941«, hertil siger speakeren: »Danmark er ikke Hitlers våbenfælle. Det er ikke hans fjende. Det er ikke hans ven. Mange stemmer spørger, hvad Danmark egentlig er. Danskerne spørger sig selv. De allierede spørger Danmark. Tyskland spørger Danmark.« Herefter går man over til begivenhederne i Danmark august 1943: »Den 27. august 1943 har det tyske riges befuldmægtigede i Danmark, dr. Best, været i førerhovedkvarteret og vender tilbage til Danmark med et ultimatum til den danske regering. Den danske regering har ordet. Hvad vil den svare? . . . Den tyske rigsregering forlanger et utvetydigt svar. Det samme gør den danske befolkning. Den tyske rigsregering venter utålmodigt på et svar. Det samme gør den danske befolkning. Sent om eftermiddagen den 28. august 1943 lyder svaret fra den danske regering. Det er hele Danmark, der svarer Tyskland. Svaret er nej. Det mest forsikede nej i Danmarks historie.«

Derefter går man helt tilbage til århundredets begyndelse, og den danske regerings politik før og under 1. verdenskrig fordømmes: »Neutralitet med slagside. Men neutrale er vi, selv om Tyskland så læner sig lidt til os, når bare vi slipper billigt.« – Linjen føres videre i omtalen af mellemkrigstiden, hvor det bl. a. hedder (efter billeder af

Billede fra befrielsesdagene fra »Det gælder din Frihed«. Original-stillet er på bagsiden stemplet »Forbudt – Statens Filmcensur«! I 1946 havde vi altså tilsyneladende politisk censur også af stills herhjemme.

heilende S.A.-ere): »Det må ikke angå os, det må ikke angå os, at Bismarck, Wilhelm den Anden og Moltke nu hedder Hitler, Göring, von Papen« – og senere: »Sommeren 1939 tilbringer Danmark i liggestole ved stranden og på muntre fortovskafeer, et hårsbred fra Hitler. Det sorgløse Danmark, der udadtil har ført en politik, som hvad øjeblik det skal være vil udlevere vore fremskridt, vor sociale standard, vort folkestyre og vor kultur til Tysklands forgodtbefindende.«

Derefter skildres krigsbegivenhederne i Europa efteråret 1939. Billeder fra julen i Danmark 1939. Derefter siges: »Den 19. januar 1940 beslutter folkettingen at udtale, at de midler der rådes over, om fornødent skal anvendes for at hævde og værne rigets frihed og uafhængighed.«

Herefter over til 9. april. Men ikke direkte. Først gøres udførligt rede for den række af advarsler, regeringen får i dagene op til det tyske angreb – filmen følger efterhånden begivenhederne dag for dag. Det skildres hvorledes værnstøtterne uden held trænger ind på regeringen for at få sikringsstyrken indkaldt. Derefter:

»Den 9. april. En Hitlerdato, velforberedt og fastsat i Førerhovedkvarteret. Den 9. april. En Danmarksdato, uforberedt, skønt omhyggeligt indvarslet. Klokken halv fem om morgenen melder von Renthe-Fink sig hos udenrigsministeren med et memorandum fra den tyske rigsregering. Hitler har besluttet at overtage beskyttelsen af Danmarks neutralitet. Enhver modstand vil af de indsatte tyske stridkræfter blive brudt med alle midler.

En Hitlerdato. Velforberedt.

Og den 9. april, i den time, hvor det tyske memorandum blev overrakt, går tyske tropper uhindret i land på Langelinie. I den samme time kæmper i Sønderjylland og andre steder i Danmark danske soldater i uforberede stillinger.

En Hitlerdato. Velforberedt. Også gennem dansk udenrigspolitik.

Luftwaffe! Die beste Luftwaffe der Welt starter ved dagry. Målet er Danmark.«

Anden speaker (Olaf Ussing; hans stem-

me lyder snu, kold, beregnende. Den skal givetvis personificere »samarbejdspolitikeren«): »Det har været den lille stats opgave at føre en politik, der holdt landet uden for de store landes kamp. Opgaven måtte nærmere forstås således, at Danmark under ingen omstændigheder måtte komme i strid med vor store nabo mod syd. Denne politik har fundet Tysklands forståelse og støtte.«

Første speaker: »Og den 9. april, i de tidlige morgentimer, fuldbyrdes den lille stats udenrigspolitik. Tyskerne besætter alle strategisk vigtige punkter i Danmark. Overalt i landet beslaglægger tyske tropper de bygninger, de har brug for.«

Radiospeaker: »Danmarks Radio. Vi bringer et opråb: Uden grund og imod den tyske regerings og det tyske folks oprigtige ønske . . . i fjor erklæret Tyskland krig. Det er ikke den tyske regerings hensigt at skaffe sig et støttepunkt i kampen mod England . . . af denne grund har stærke tyske militærkræfter . . . Enhver passiv eller aktiv modstand vil være uden nytte og blive brudt med alle magtmidler. Det danske folks frihed agtes, og for landets sikkerhed mod engelske overgreb sørger den tyske hær og flåde. Underskrevet Kaupisch.«

Olaf Ussing: »Al modstand skal ophøre. Den danske regering har besluttet at regulere forholdene her i landet under hensyntagen til den skete besættelse. Den fremsætter dog sin alvorligste protest mod denne krænkelse af Danmarks neutralitet. De tyske tropper, der nu befinder sig her i landet, træder i forbindelse med den danske værnemagt, og det er befolkningens pligt at afholde sig fra enhver modstand over for disse tropper.«

Første speaker: »Eftergivenhed over for tyskerne, indrømmelser til Hitler, underkastelse.«

Olaf Ussing: »Ro og orden må præge landet, og loyal optræden må udvises over for alle, som har en myndighed at udøve.«

Første speaker: »De første faldne i Danmarks frihedskamp. Ligesom dem der fulgte efter kæmpede de uden støtte af landets regering.«

DE FEM ÅR

ORIGINALUDGAVEN

»Tyske krigsskibe og en vældig transportflåde afgår mod Norge – og Danmark. Fra den danske gesandt i Berlin kommer gentagne advarsler til regeringen. Hvad vil Danmark gøre? Vil Danmark i sidste øjeblik kæmpe?

De svage danske styrker

Middelfart og Assens.

Der meldes om tysk landgang ved Nyborg og noget senere i Korsør. Københavns søbefæstning er uforberedt. Tyske fragtskibe landsætter tropper på Langelinie, samtidig med at landgang fra søen, landsætning fra luften og fremrykning på jorden fortsætter over hele Danmark.

De tyske tropper i København overfalder og stormer Kastellet. Hagekorsflaget bredes ud som signal til de tyske bombemaskiner, der nu starter fra deres baser i Tyskland.

Hvad vil regeringen beslutte? Endnu bliver der kæmpet i Sønderjylland. Skal modstanden fortsætte?

Den danske regering må nu drage konsekvensen af den politik, der er ført. Vi bøjer os for

De tyske maskiner nedkaster oprop fra den tyske øverstbefalende general von Kaupisch. Han erklærer, at al modstand er nytteløs. Tyske tropper trænger ind i det engelske gesandtskab, tager personalet til fange og fører det bort på lastbiler. Vi knytter næverne – i bukselommerne.

De tyske soldater demonstrerer deres opfattelse af ro og orden.

»Danske militære og civile myndigheder skal træde i forbindelse med de tyske. Danske og tyske officerer: korrekt, værdigt. Det danske politi får sin udrustning tilbage.«

Vi danske er rystede, lammede og dybt fortvivlede. Vi ser vor tusindårige frihed splintret. Det er et spinkelt håb, at regeringen skal kunne holde tyskerne fast ved deres løfte: ikke at blande sig i indre danske forhold. Statsminister Stauning udtaler i rigsdagen: »Den nuværende regering har ansvaret for den afgørelse, der blev truffet, og vi føler, at vi ved afgørelsen fritog land og folk for en tungere skæbne.«

Danmark begraver sine døde, ofrene fra den 9. april. De første, der faldt i kampen for Danmarks frihed.

FÆLLES

Begge film starter med en bred gennemgang af Hitlertysklands aggressive politik frem til 1940. Angrebet på Norge er en nødvendighed for krigen mod England. Og »Vejen til Norge går over Danmark«.

Den 9. april kl. 4,15 om morgenen overskrider tyske tropper grænsen ved Kruså. Angrebet er begyndt.

i Sønderjylland sætter sig til modværge i en håbløst ulige kamp.

Efterretningerne om tyskernes overfald kommer slag i slag. Tyske tropper går uhindret i land ved

De besætter Lillebæltsbroen og andre strategisk vigtige punkter.

Den tyske gesandt Renthe-Fink henvender sig til udenrigsminister Munch med et memorandum. Heri fastslår den tyske regerings, at den overtager beskyttelsen af Danmarks og Norges neutralitet. Til gengæld lover Hitler at respektere Danmarks uafhængighed og frihed. Kongen holder statsråd på Amalienborg, mens tyske bombemaskiner går lavt hen over byens tage.

den trusel, vi ikke har magtmidler til at imødegå. Vi giver efter for de tyske krav. Under protest.

Kl. 6 om morgenen, mens tyske styrker fortsat ruller ind over Danmark, udsendes regeringens ordre: al modstand skal ophøre. I et opråb til det danske folk erklærer kongen og regeringen, at det er befolkningens pligt at udvise loyal optræden, at ro og orden må præge landet.

Speakereren i den tyske filmrevy er begejstret. (Derefter tysk speaker, der beretter om nedkastning af flyveblade og den planmæssige besættelse af alle strategiske punkter.)

Hermed indledes den politik, som ved samarbejde med den tyske besættelsesmagt søger at føre Danmark frelst gennem krigen.

SKOLEUDGAVEN

(mangler)

De fåtallige danske styrker

Tyske fragtskibe landsætter tropper på Langelinie uden at møde modstand, samtidig med at landgang fra søen, landsætning fra luften og fremrykning på jorden fortsætter over hele Danmark.

Lillebælt.

(mangler)

Situationen er håbløs for Danmark.

Regeringen beslutter at bøje sig for

(mangler)

(mangler)

(mangler)

(mangler)